

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Siyasal Partileşme Süreci

The Political Party Process From Ottoman State To Turkish Republic State

Yüksel Kaştan

Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, Akdeniz Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Özet

Osmanlı Devleti'nde ilk defa siyasal hareketler Tanzimat Dönemi içinde gizli olarak başlar. Siyasal hareketler I. Meşrutiyet sonrasında cemiyetler ve dernekler şeklinde ülke içinde ve dışında kurulmaya başlar. II. Meşrutiyet sonrasında siyasi cemiyetler hızla sayılarını arttırır ve daha sonra bu cemiyetlerin bir kısmı siyasi fırkaya dönüşerek faaliyetlerini sürdürürler. Osmanlı Devleti'nde siyasi fırkalar I. Dünya Savaşı ve sonrasında da farklı isimlerde kurularak devam eder. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra Mustafa Kemal demokrasinin en önemli ölçütlerinden bir olan çok partili siyasal hayat geçilmesini ister. Bu nedenle önce 1923 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası, daha sonra 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası ve 1930 yılında da Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulur. Ülkenin o günkü iç ve dış meselelerinden dolayı çok partili siyasal hayata geçiş sağlanamaz. Türkiye'de siyasal partileşme süreci bu dönemde fikri olarak yaşar, fakat resmi olarak ortaya çıkamaz. Türkiye'de siyasal partiler ancak 1945 sonrası çok partili siyasal yaşama geçişle resmen ve fiilen yaşama geçerler.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde siyasal hareketlerin ortaya çıkışı, fikir hareketleri, siyasal cemiyetler ile fırkaların kuruluşu, Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk zamanlarındaki siyasi partiler ve süreci ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Türkiye, cemiyet, parti, süreç, siyasallaşma.

Abstract

For the first time in the Ottoman Empire, political movements begin in secret during the Tanzimat period. Political movements I. In the aftermath of Constitutional Monarchy, they are established in the form of societies and associations both inside and outside the country. II. After the Constitutional Monarchy, political societies increase their numbers rapidly and then some of these societies turn into political squares and continue their activities. Political divisions in the Ottoman Empire continued after the First World War with different names. Shortly after the founding of the Republic of Turkey, Mustafa Kemal demands a multi-party political life, one of the most important criteria of democracy. For this reason, first the Republican People's Party in 1923, then the Progressive Republican People's Party in 1924, and the Free Republican Party in 1930. Due to the internal and external affairs of that country, multi-party political life can not be achieved. The process of political partyization in Turkey lives intellectuals in this period, but it can not officially emerge. In Turkey, political parties pass through formal and actual life only after the transition to multi-party political life after 1945.

In this work, political parties and processes in the Ottoman Empire, the emergence of political movements, intellectual movements, the establishment of political societies and factions, the National Struggle and the early days of the Republic of Turkey were discussed.

Keywords: Ottoman State, Turkey, society, party, process, politics.

CONTACT : Yüksel Kaştan, kastanyuksel@hotmail.com

Geliş Tarihi & First Received : 06.06.2017

Kabul Tarihi & Accepted : 24.07.2017

GİRİŞ

Osmanlı Devleti içerisinde erkin paylaşılması mücadelesi kardeşler arasında verilen mücadeleyle ki uzun zaman kardeş katli de söz konusu olarak yer alırken, ulema, ilmiye, yeniçeri ve valide sultanlar da zaman zaman bu paylaşımında etkin olmuştur. Ancak bu bahsedilenler halktan gelen baskılar ve zorlamalarla değil erk etrafında dönen mücadeleler olmuştur.

Devlette erkin aşağıdan yukarıya doğru paylaşılması daha çok Fransız İhtilali sonrasında oluşan milliyetçilik, anayasal hareketler, halkın yönetime katılma, kanunlar, eşitlik ve bağımsız yargı gibi gelişmelerle başlar. Sanayi Devrimi sonrası giderek artan kent yaşamı, mamul maddelerin çoğalması ve bu ürünlerin yaşamı kolaylaştırması, gelişmişlik ve gelişmiş ülke insanları gibi yaşama isteği halkın siyasal yaşama katılması giderek artar.

Osmanlı erkinden ayrılma mücadelesi Fransız İhtilali sonrasında başlayan uluslaşma hareketi giderek çok uluslu ve çok dinli ülkelerde giderek yayılmaya başlar. Uluslaşma ve kendi devletini kurma düşüncesi Osmanlı Devleti içerisinde ilk etkisi 1804 yılındaki Sırb isyanıdır. Osmanlı Devleti içerisinde erkin Osmanlı ailesi ve padişaha ait olması nedeniyle artık öncelikle bu erkten kurtulma mücadelesi başlar. Ülke içinde yaşayan diğer halklar da kendi devletlerini kurabilmek için isyan hareketlerine girişirler (Tunaya, 1952, s. 79). Daha sonraki zamanlarda Gayri Müslimler tarafından Etniki Etery Cemiyeti (Özbudun, 1977, s. 4; Breuilly, 1993, s. 133-148), Hınçak ve Taşnaksutyun Komiteleri kurulur (Nalbandian, 1963, s. 101-131). Bu cemiyet ve komiteler farklı zamanlarda kurulmalarına karşın erke karşı kendi egemenliklerini kazanma amacı ortaktır.

Ülkede erkin paylaşımı padişahın haklarını paylaşması ve halkın haklarını elde etmesi şeklinde gerçekleşir. Osmanlı Devleti 1808 yılındaki Senedi İttifak, 1839 yılındaki Tanzimat Fermanı, 1856'deki Islahat Fermanı dış etkenlerin de nedeniyle kendi erkinden taviz verir. Ülkeler arasındaki dönemin siyasi ve ekonomik şartları içerisinde 1831 yılında Kavalalı Mehmet Paşa'nın isyanı Osmanlı erkini paylaşma ile ilgilidir.

Osmanlı Devleti içerisinde özellikle Tanzimat Dönemi'nde Padişahın yetkilerinin kanunlarla sınırlandırılarak anayasal sürece geçiş, adalet ve yargı makamlarının yeniden düzenlenmesi, yerel parlamentolar oluşturularak halkın yönetime katılması sağlanmaya çalışılır. Artık Osmanlı Devleti'nin devamına yönelik, ülke içinde özerklik, muhtariyet veya ayrıcalık isteyen siyasi fikirler yeşerir. Bir süre sonra fu fikirlere ilaveten Hilafet makamının gücünü kullanarak İslami yönü ağır basan ve devletin asli kurucu halkının Türkler olduğu, bu nedenle Türkçenin, Türklüğün, Türk milliyetçiliğinin ve millileşmenin öne çıktığı siyasi fikirler eklenir. Avrupa'da hızla gelişen modern yaşamın ülkeye getirilmesine yönelik Batı yanlısı siyasi fikirler de giderek filizlenmeye, yeşermeye ve gelişmeye başlar. Siyasiler ve fikir adamları oluşan bu fikirler etrafında toplanmaya başlar.

Türkiye'de siyasal partilerin oluşum süreci doğal yollarla mı yoksa güdümlü bir şekilde mi ortaya çıktığı tartışılmaktadır. Buradaki temel sorun siyasal parti tanımının önce gizli, sonra aşikâr olan cemiyetleşmeden erke ortak olarak siyasal parti döngüsü mü, yoksa kendiliğinden aşağıdan yukarıya doğru şekillenen siyasal parti mi olacağından kaynaklanmaktadır.

Tanzimat Dönemi'ndeki Siyasal Hareketler

Osmanlı Devleti'nde henüz yasal zemini olmayan cemiyetler öncelikle gizli bir örgütlenme şeklinde ortaya çıkar, daha sonra yasal zeminde yerlerini alırlar. Bu cemiyetlerin en tipik örneğini 1859 yılında kurulan Fedailer Cemiyeti ile 1865 yılında kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti oluştururlar. Bu cemiyetler Osmanlı Padişahına meşrutiyeti kabul ettirebilmek amacıyla gizli kurularak gizli faaliyetler gösterirler. Bu cemiyetlerin daha sonraki süreç için bir okul vazifesi gördüğü söylenmektedir. Buna göre kurulan ilk Türk Cemiyetleri ülke içinde vatandaşların eşitliği

fikrini nasıl eyleme geçireceğini düşünürlerken bu amaca ulaşmada gizli örgütlenme şeklini azınlık cemiyetlerinden örnek almışlardır (Payaslıoğlu, 1964, s. 413- 414).

Tanzimat döneminde aydınlar, devlet bürokrasisinde yer alanlar ve ordu mensupları arasından bazı kimseler cemiyette birleşerek anayasal düzene geçme faaliyetlerinde bulunurlar. Böylece Padişahın yetkileri anayasa ve kanunlarla sınırlandırılmaya çalışılır. I. Meşrutiyet öncesi ülkede oluşan aydın ve bürokrasi erk üzerinde etki yapmaya çalışır. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, V. Murat'ın tahta çıkarılması, V. Murat'ın tahtan indirilmesi, II. Abdülhamid'in tahta çıkarılması olaylarında bu erk mücadelesi görülür. I. Meşrutiyet öncesinde erk mücadelesinde dış etkenler (Kırım Savaşları, Paris Antlaşması, Islahat Fermanı vb.), aydınlar ve bürokrasinin oluşturduğu iç etkenler etkili olur (Lewis, 1988, s. 293-295).

Rustow, Orta Doğu'daki partilerin neredeyse istisnasız olarak ya iç ya da dış hükümlerlere karşı verilen özgürlük mücadeleleri sonucunda kurulduğunu vurgular (Rustow, 1966, s. 110). Türkiye'de yaşanan süreç de pek çok noktada Rustow'un bu tespiti ile kesişmektedir. II. Mahmut ve Tanzimat yenilikleri, geleneksel Osmanlı yönetici sınıfının çehresini değiştirmiş, yeni kavramların ve yeni bir yönetici seçkinlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Mardin, 1986, s. 29-31).

Meşrutiyet Dönemlerinde Siyasal Hareketler Ve Siyasal Fırkalar

Osmanlı Devleti'nde II. Abdülhamid Han'ın tahta çıkışından bir süre sonra 23 Aralık 1876 tarihinde Kanuni Esasi ilan edilir. Kanuni Esasi'nin 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı nedeniyle 14 Şubat 1878 tarihinde II. Abdülhamid'in askıya alması sonrasında ülkede tekrar cemiyetlerin kurulmaya başlandığı görülür. Ali Suavi'nin 1878'de kurduğu Üsküdar Komitesi, 1878'de kurulan Kleanti Skalyeri-Aziz Bey Komitesi, 1889'da kurulan İttihadı Osmani Cemiyeti, 1892'de Paris'te kurulan Teşebbüsi Şahsi ve Adem-İ Merkezî Cemiyeti, 1894 yılında Cenevre'de kurulan Osmanlı İttihad Ve İnkılap Cemiyeti, 1904'te kurulan Cemiyet-İ İnkılabiye, 1906'da Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, 1906'da Şam'da kurulan Vatan Ve Hürriyet Cemiyeti, 1907'de kurulan Selamet-İ Umumiye Kulübü bunlardan en önemlileridir (Lewis, 1988, s. 309). Bu cemiyetler II. Abdülhamid'in anayasasız yönetimine karşı yurt içinde ve yurt dışında kurulur. Cemiyetlerin bütün amacı ülkede parçalanmayı önlemek, tekrar Osmanlı çatısı altında birleşerek anayasal düzen içerisinde ilerlemektir. I. Meşrutiyet zamanında anayasa, yasalar, yasama organları ve parlamento ile erkin gücü paylaşılmaya çalışılır. Tanzimat döneminde çıkartılan 1864 Tuna Eyalet Nizamnamesi ve 1871 Eyalet Nizamnamesi ile kurulan yerel yönetimler, vilayet idare meclisleri ile vilayet özel idarelerinin kurulması I. Meşrutiyet sürecinde anayasal düzene geçişte etkili olur (Tökin, 1965, s. 81-90).

Osmanlı Devleti içinde 23 Temmuz 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet ile birlikte 1908'de Fedakarını Millet Cemiyeti, 1908 yılında Nesli Cedit Kulübü, 1908 yılında Türk Derneği kurulur. Bu cemiyetlerin özelliklerine göre Osmanlılık ve Türkçülük fikirleri ağır basmaya başlar. Bu dönemde Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık genel olarak cemiyetlerin kurulmasında önemli olan fikirlerdir. II. Meşrutiyet ile beraber siyasi fikirler siyasi partiler aracılığı ile örgütlenir ve erkin gücü anayasa yasalar, yasama organları, parlamento ve siyasi partiler aracılığı ile paylaşılmaya çalışılır. II. Meşrutiyet öncesi Genç Türklerin ülke içinde ve dışındaki hürriyet ve anayasal döneme dönme faaliyetleri, İttihadı Osmaniye Cemiyeti'nin yurtdışı faaliyetleri ile Selanik'teki Hürriyet Fırkası'nın faaliyetleri, Selanik ve Balkanlar'da başlayan hürriyet ayaklanmaları anayasal düzene geçişin alt yapısını oluştururlar (Koçak, 1986, s. 72-82).

Osmanlı Devleti'nde 1908 yılı itibarıyla siyasi fırkaların kurulmaya başlandığı görülür. Böylece Osmanlı toplumsal yapısı içerisinde önce gizli örgütlenme, sonra açık ve bilinen cemiyetleşme ve ilk olarak da II. Meşrutiyetle birlikte siyasi fırkalar kurulur. 1908 yılında İstanbul'da Osmanlı Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası /Fırka-i İbad, 1909 yılında İttihadı

Muhammedi Fırkası /Firkai Muhammediye, Heyeti Müttefika-i Osmaniye, 1909 yılında Paris'te Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası kurulur. 1910 yılında Ahali Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası, 1911'de Türk Yurdu Cemiyeti, Cenevre Türk Yurdu, Hürriyet Ve İtilaf Fırkası, 1912'de Halaskar Zabitan Grubu, Milli Meşrutiyet Fırkası, İstihlakı Milli Cemiyeti kurulur (Turan, 2000, s. 262). Bu firkalara bakıldığında, Osmanlıcılık, Türkçülük, hürriyet ve demokrasi, İslamcılık ve Batıcılık fikirleri yanında bir de sosyalist fikir görülür. Böylece Osmanlı Devleti'nde sosyalist düşünce siyasal alanda ilk defa II. Meşrutiyet sonrasında yer almaya başlar. II. Meşrutiyet döneminde Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında önemli toprak kayıpları ülkede siyasal fikirler ve siyasal partilerin oluşmasında etkilidir (Teziç, 1976,s. 279-287).

I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nde 1918'de Radikal Avam Fırkası, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, Teceddüt, Ahali İktisat, Selamet-i Osmaniye, Sosyal Demokrat, Sulh ve Selamet-i Osmaniye gibi firkaların kurulduğu görülür. Bu firkaların fikir yapıları barışın sağlanması, Osmanlı Devleti'nin devamı, sosyalist, demokrat, ekonomik olarak var olmaya çalışma etrafında yoğunlaşır. I. Dünya Savaşı'nı Osmanlı Devleti'nin kaybetmesi, ülkenin bir çözülme ve paylaşılma sürecine doğru girmesi, doğal olarak halkta barışın sağlanarak Osmanlı Devleti'nin var olabilmesi, halkın ekonomik olarak geçimini sağlayabilmesine dönük siyasal partilerin ortaya çıkmasına vesile olur (Avcıoğlu, 1990, s. 564-568).

Siyasal partilerin ortaya çıkışı ile ilgili La Palombara ve Weiner kurumsal, modernleşme ve krizler olmak üzere üç kaynak göstermişlerdir (La Palombara & Weiner, 1967, s. 7). Osmanlı Devleti'nde siyasal hak isteyen ilk siyasal hareketler azınlıklar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda devlette siyasal hareketler 19. yüzyılın başlarında başlamasına karşın bu günkü anlamda ilk siyasal partileşme süreci 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu ile başlar.

Meşrutiyet partileri arasında yaşanan çekişmelerin temel sebebini ekonomik nedenler olmayıp daha çok kültürel nedenler oluşturur (Heper, 1985, s. 88-89). Bu dönemin liberal partileri aslında tipik kadro partileridir. Hepsinin özünde "bu devlet nasıl kurtulur?" sorusunda temellenen bir devletçi anlayış vardır. Amaç, mevcut sistemi değiştirmek değil, korumaktır. Tüm parti programlarının hemen başında saltanata, hilafete, İslamiyet'e ve Osmanlılığa bağlılık yeminleri sıralaması bu düşüncenin bir yansımasıdır.

Milli Mücadele Döneminde Siyasal Hareketler Ve Siyasal Fırkalar

30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması ile I. Dünya Savaşı savaş sona erer. Ülke parçalanmaktan kurtuldu denilirken İtilaf Devletleri tarafından Osmanlı Devleti'nin bazı toprakları işgal dilmeye başlanır. Bu süreçte ise 1919 yılında Milli Ahrar, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist, Milli Türk, Hürriyet ve İtilaf, Osmanlı Mesai, Osmanlı Çiftçiler Cemiyeti ve Türkiye Sosyalist partilerinin kurulduğu görülür (Sülker, 59-62, s. 141-145,173-175). Burada hürriyet, sosyalist, Türkçü (Milli), çalışma, çiftçilere dönük fikirler çerçevesinde siyasal partiler oluşur. 1917 yılında Rusya'da meydana gelen ihtilal ile sosyalist bir yönetimin oluşması, doğal olarak ülkede de sosyalist partilerin doğmasına neden olacaktır. Bu dönemde Teali İslam, Sulh ve Selameti, Kürt Teali, Wilson Prensipleri, İngiliz Muhipler Cemiyeti, Mavri Mira, Göçmenler Komisyonu, Red-i İlhak, Müdafaa-i Hukuk, Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk, Trakya Paşaeli, Klikyalılar gibi ülke içinde Hilafet, Saltanat, Kürt, Rum Ermeni, İngiltere, Amerika vb yanlısı çeşitli cemiyetler kurulur. Bu cemiyetlerin bir kısmı ülkeyi işgalden kurtarmak, bir kısmı Hilafet makamını ve Saltanat makamını korumak, bir kısmı ise yabancı ülkelerin mandası altına girmek, bir kısmı ise ülkeyi parçalamak amacıyla kurulur. Burada ülkeyi parçalamak, manda altına girmek gibi cemiyetler erke karşı, diğerleri ise erkin devamına yönelik cemiyetlerdir (Tunaya, 1952, s. 693-738).

TBMM’de Siyasal Hareketler ve Siyasi Fırkalar

Türkiye’de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı gün işgal edilmemiş topraklar İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanır. 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir’in Yunan ordusu tarafından işgalinden bir gün sonra Mustafa Kemal 16 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul’dan Padişah Vahdettin’in görevlendirmesi ile Samsun’a hareket eder. Mustafa Kemal önderliğinde 19 Mayıs 1919 tarihinde başlayan Milli Mücadele hareketi, halk iradesinin yeniden oluşması için gerçekleştirilen Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri, Batı Anadolu’da gerçekleştirilen bölgesel kongreler sonuç vermiştir. Bu süreçte mücadele Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti altında sürdürülür. İstanbul Hükümeti’nin Amasya Görüşmesi’nde seçimleri yaparak meclisi yeniden toplama kararı uygulamaya geçirilir ve yeniden milli irade 12 Ocak 1920 tarihinde İstanbul’da tecelli eder. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı 28 Ocak 1920 tarihinde Misak-ı Milli kararlarını dünyaya ilan eder. Hemen ardından 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul resmen İtilaf Devletleri tarafından işgal edilir ve bir süre sonra Osmanlı Mebusan Meclisi dağıtılır. Bunun üzerine Mustafa Kemal hemen bir genelge yayımlayarak milli iradenin derhal Ankara’da toplanacağını bildirir. 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara’da TBMM açılır. TBMM millet iradesine göre açılır ve kendi üzerinde hiçbir gücü tanımaz.

Böylece erk mücadelesi sona ererken bu defa meclis içerisinde ülke kaderinde kimlerin söz sahibi olması mücadelesi başlar. TBMM açılınca henüz bir siyasi parti söz konusu değildir, ancak mecliste Yeşil Ordu Grubu, İstiklal Grubu, Halk Zümresi, Tesanüd Grubu, İslahat Grubu vb. gruplar yer alır. Bu gruplaşmalarda bölge, şehir, Halife, Saltanat, tam istiklal, İttihat ve Terakki, Sosyalizm, Komünizm gibi fikirler etkili olur. Fakat bu gruplaşmalar her konuda farklı kararlarda bazen birleşir bazen de ayrılırlar. 1920 yılında TBMM dışında ise Amele Fırkası, Komünist Fırkası, Halk İştirakiyun Fırkası, Türkiye Zürra Fırkası ve Müstakil Sosyalist Fırkası gibi daha çok Sovyet Rusya endeksli siyasi partilerin kurulduğu görülür.

TBMM içerisinde 10 Mayıs 1921’de Atatürk ve arkadaşlarının yer aldığı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla geniş tabanlı bir meclis grubu kurulur. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun kurulmasından 14 ay sonra 1922 Temmuz’unda İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla teşkilatlı bir yapı daha kurulur. Grubun lideri Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Beydir. Kurucular arasında Mersin milletvekili Selahattin Bey, Sivas milletvekili Vasıf Bey, Erzurum Milletvekili Süleyman Necati gibi milletvekilleri bulunmaktadır. İkinci Grup bir muhalefet hareketi olarak ortaya çıktığı için yelpazesini geniş tutmuş, farklı amaç ve düşünceye mensup milletvekillerini bu çatı altında bir araya getirmeye özen göstermiştir. Bu nedenle milletvekillerinin görüşlerinde ortaklık yoktur. Grup içerisinde; İttihatçısı, Bolşevik’i, muhafazakârı, İslâmcı-Saltanatçısı, mutlakiyet yanlısı milletvekilleri bulunur (Güzel, 1996, s. 147-148). Bölgesel bir özellikte gösteren bu grubun üyelerinin büyük bir kısmını Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgelerinden gelen milletvekilleri oluşturur. İkinci Grupçular “meclis üstünlüğü ve millî irade” adı altında Mustafa Kemal Paşa’ya ve onun uygulamalarına karşı çıkarlar (Koçak, 1997, s.117-120).

Bu dönemde kurulan Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti, muhafazakâr düşüncelere mensup milletvekillerinin oluşturduğu meclis dışında kurulmuş bir cemiyettir. Erzurum Milletvekili Hoca Raif Efendi’nin başkanlığında kurulan bu cemiyet, Anadolu’da gittikçe artan sosyalist ve komünist faaliyetlere karşı bir tedbir olmak üzere kurulur. İstanbul’dan da yardım görmekte olan bu cemiyetin politikaları, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun kurulmasından sonra gittikçe sertleşir. Hükümete ve yenilikçi düşüncelere de tepki gösteren bu cemiyet Mecliste II. Grubun kurulmasından sonra bu grubu destekleyecektir (Turan, 2000, s. 283).

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu 9 Eylül 1923’te adını Halk Fırkası, 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanı sonrasında Cumhuriyet Halk Fırkası ve daha sonra da Cumhuriyet Halk Partisi şeklinde değiştirir (Shaw& Shaw, 2000, s. 468).

Cumhuriyet Halk Fırkası, Osmanlı Devleti'nde erke karşı oluşmuş bir siyasi parti olmayıp Osmanlı Devleti'nin bazı topraklarının ve İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi sonrasında kurulur. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ülke ve milletin kaderini yine milli irade ve milli kuvvetle eline alarak Milli Mücadeleyi sürdürür (*Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 1988). Cemiyetin faaliyetleri sayesinde milli irade ile TBMM'sinin açılması, İtilaf Devletleri ve Yunan ordusunu Misakı Milli sınırları dışına çıkarılması, İstanbul'un işgalden kurtulması sağlanır. CHF'si 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması ile yeni bir Türk Devleti'nin Türk aslı unsuru yönetiminde kurulması sonrası milli iradeye, halka ve halkın gücüne dayalı kurulan bir siyasi partidir (Anday, 1962, s. 45).

Cumhuriyet Halk Fırkası Türk siyasi hayatında ilk defa erke karşı değil, erkin fiilen ve 16 Mart 1920 tarihinde de resmen etkisini kaybetmesi sonrasında tavandan tabana değil tabandan tavana, milletin kendisi, kendi iradesi ve gücü ile kurduğu ilk siyasi partidir.

Cumhuriyetin hemen başında 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Türkiye Cumhuriyetini kuran kadro arasında zamanla kendi aralarında Hilafet, ekonomik istikamet, ülkenin içinde bulunduğu şartlar gibi ortaya çıkan nedenler dolayısıyla CHF'den ayrılan milletvekilleri tarafından kurulan bir siyasi fırkadır. Bu fırkayı Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ayıran özellik ekonomide ve siyasette serbestliği benimsemesidir. Ne var ki bu siyasi parti ülke içinde çıkan Şeyh Said Ayaklanması sonucu Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından kapatılır (Baydur, 1999, s. 134-138).

Ülkede 1930 yılına kadar Cumhuriyet Halk Fırkası'na muhalefet edebilecek bir siyasi parti kurulamamış ve ülke tek parti yönetimi içinde kalmıştır. Dünya'da 1929 yılında başlayan ekonomik buğran doğal olarak Türkiye'yi de etkiler (Sertel, 1968, s. 259-261). Halk yeni kurulan devletin ağır vergileri altında ezilir. Ülkede üretimin fazla olmaması, yokluk ve çaresizliğin yaygın olduğu bir sırada 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası, Adana'da Ahali Cumhuriyet Fırkası, Edirne'de Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Fırkası, 1931 yılında İstanbul'da Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası kurulur. Bu fırkalardan sadece Serbest Cumhuriyet Fırkası TBMM üyeleri arasından bir grup tarafından, diğerleri ise yerel siyasiler tarafından kurulur. Bu siyasi fırkalar kısa süre içinde kapanırlar. Buradan da görüldüğü üzere yeni kurulan siyasi partiler erke karşı değil ülkenin içinde bulunduğu durum nedeniyle, rejime karşı olmayıp ülkeyi yönetmek amacıyla kurulurlar (Uran, 1959, s. 352, 423; Aydemir, 1968, s. 283-293).

Avrupa'da 1930 sonrasında başlayan totaliter rejimler ve özellikle Almanya ile İtalya Türkiye'yi endişelendirir. Bir taraftan SSCB'den gelen sosyalist ve komünist fikirler, diğer taraftan Fransa, İngiltere ve ABD'den gelen demokrasi fikirleri ile Almanya ve İtalya'da ortaya çıkan faşist fikirler ülkede itibar ve yandaş bulmaya başlar. Ülke yaklaşan II. Dünya Savaşı tehlikesine karşı Balkanlarda ve Orta Doğu'da devletlerle savunma ve işbirliği anlaşmaları yapar (*Vatan*, 1945; *Milliyet*, 1983). 1929 yılında dünyada patlak veren ekonomik bunalım Türkiye'yi sosyalist ülkelere uygulanan devletçilik politikasına yöneltir. Böylece ülkede bu fikirler çerçevesinde siyasi parti olmasa da dergiler, gazeteler, radyo konuşmaları daha sonraki dönemde çeşitli siyasi yelpazelerin yer almasının göstergesi olurlar. Türkiye Cumhuriyeti II. Dünya savaşı sonuna kadar CHP'nin muhalefet olmadan tek parti yönetimi ile yönetilmiş, II. Dünya Savaşı sonrasında ülkede kurulan bir çok siyasi parti ile 1946 yılında çok partili siyasal hayata geçilmiştir ((Erkin, 1974; Yetkin, 1994, s. 4; Eroğul, 1990, s. 9-10; Goloğlu, 1982, s. 344-352).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde erke karşı Fransız İhtilali sonrasında ilk önce azınlıklar kendi bağımsız devletlerini kurabilmek veya devlet içerisinde ayrıcalıklı bir yönetime sahip olabilmek amacıyla siyasal ve silahlı mücadelelere başlamışlardır. Tanzimat Dönemi içerisinde bir taraftan azınlıkların siyasi mücadeleleri devam ederken diğer taraftan da erkin paylaşılması, devletin artık anayasa ile yasalarla yönetilmesine yönelik örtük, siyasi ve silahlı mücadele devam etmiştir.

I. Meşrutiyet Sonrasında 14 Şubat 1878 tarihinde anayasanın askıya alınması ve II. Abdülhamid'in istibdat yönetimine karşı hürriyet ile anayasanın tekrar yürürlüğe konulması amacıyla ülke içinde ve dışında siyasal hareketler cemiyetler adı altında ortaya çıkmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında ülke içindeki ve dışındaki cemiyetler artık siyasi fırka haline dönüşmüş, ilk defa seçime girmiş, muhalefet kavramı ve uygulaması ile karşılaşmıştır. Bu dönemde artık siyasi erk olarak Padişah yer alırken, halkın oyu ile yönetime gelen bir hükümet, yasama ve ayanlar meclisleri yer alır. Bu dönemde hürriyet isteyenler, liberal ekonomiden yana olanlar, sosyalist fikirden etkilenenler, İslami yönü ağır basanlar ve ülkenin içinde bulunduğu duruma çözüm arayan partiler iç dinamiklerden ortaya çıkmıştır.

I. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan partiler daha çok ülkenin bir parçalanma ve paylaşılma sürecine girmesi ve istilalar nedeniyle ortaya çıkan siyasi cemiyetler ile siyasi partilerdir. Bu dönemde siyasal hareketler erke karşı olmayıp, saltanat ve Hilafet makamının korunması, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum, sosyalist düşünceler, ülkenin çeşitli yerlerinin İtilaf Devletleri tarafından işgalleri, ülke içindeki azınlıkların tutumları etrafında şekillenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sonrasında siyasi partiler ülkenin ekonomik şartları, liberalleşme, sosyalist düşünceler ve aynı siyasi parti içerisindeki fikri anlaşmazlıklar nedeniyle ortaya çıkmışlar, ama ülke şartları nedeniyle fazla ömürlü olamamışlardır. Türkiye Cumhuriyeti çok partili döneme geçme açısından iki defa Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile deneme yapmasına karşın dönemin şartları nedeniyle başarılı olamamıştır. Türkiye'de 1946 yılına kadar TBMM'de tek partinin milletvekilleri ve bu partinin yönetimi yer almıştır. Ülkede geçen süre içerisinde sosyalist, İslami ve liberal fikirler yok olmamış, aksine örtük olarak dönemim yazılı basını içerisinde faaliyetlerini sürdürmüşler, uygun zemin ve yasal imkanlar oluştuğunda tekrar her biri ayrı olarak siyasal partiler olarak ortaya çıkmışlardır. Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçişte SSCB baskısı nedeni ve onlara daha sempatik görünmek amacıyla birçok partinin açılmasına CHP Hükümetince göz yumulmuştur. Özellikle işçi kesimini ilgilendiren partiler İstanbul'da kurulmuş ve kısa ömürlü olarak kitle ve sınıf partisi halini alamamışlardır.

Ülkede bu denli çok partileşmenin olması Atatürk Dönemi dış siyasetinden daha zayıf hale geldiğinin göstergesidir. Bu dönemde Batılı devletler İslam ülkelerine sınır ve Müslüman olan Türkiye'nin bu yönünü aktif hale getirerek SSCB'nin önünde bir set oluşturmak isterken, aynı zamanda SSCB'de Batılı devletlerin setini kırmak amacıyla işçi, köylü, sosyal devlet ve İslam kozunu oynamaktan geri kalmamıştır. Özellikle işçi kesimini ilgilendiren partiler İstanbul'da kurulmuş ve kısa ömürlü olmuşlar, kitle ve sınıf partisi halini alamamışlardır, çünkü Türkiye henüz sanayileşememiş, fakat ülkede işçi hareketleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Ülkede bu denli çok partinin kurulmasının bir nedeni de II. Dünya Savaşı sırasındaki İnönü'nün aşırı devletçi politikası sonucu halkın çok fakru zaruret içinde kalarak adeta bir kurtarıcı parti arar duruma gelmesidir. Parti sayısı başlangıçta bir hayli çok olmasına karşın bir süre sonra ortak paydalarda birleşerek veya bir kısmı kitlesel hale dönüşmemesi sonucunda makul sayıya inmiştir.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nde başlayan siyasal parti geleneği Cumhuriyet Döneminde her ne kadar bir süre aksasa da halkın aydınlanması, eğitim seviyesinin yükselmesi, bilinçlenmesi ve edinilen deneyimler sonucunda siyasetin yukarıdan aşağıya şekillenme geleneği artık daha demokratik şekilde aşağıdan yukarıya doğru şekillenmeye başlamıştır. Zaten devlet geleneğinde Tanzimat'tan beri düzenlemeler yukarıdan aşağıya olmuş ve parçalanmanın önüne bir türlü geçilememiştir. Mustafa Kemal'in en büyük arzusu tüm yapılanmanın ve siyasal yapının aşağıdan yukarıya doğru gelişmesi ve böylece halkın devlete daha sıkı sahip çıkmasıydı ki bu uluslaşmanın en büyük aşamasını oluşturacaktı. Bu arzu 1945 sonrası kurulan siyasal partiler ile gerçekleşmiştir.

Kaynakça

- Anday, M. C. (1962). Beş Parti-Tek Parti. *Cumhuriyet*. 13 Ekim.
- Avcıoğlu, D. (1990). *Türkiye'nin Düzeni (Dünü, Bugünü, Yarını)*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aydemir, Ş. S. (1968). *II. Adam*. Cilt II. İstanbul: Remzi Matbaası.
- Baydur, M. (1999). *Siyasi Tarihimizden Kesitler*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Breuilly, J. (1993). *Nationalism and the State*. Manchester: Manchester University Press.
- Erkin, F.C. (1974). "İnönü, Demokrasi ve Dış İlişkiler". *Milliyet*. 14 Ocak.
- Eroğul, C. (1990). *Demokrat Parti ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Goloğlu, M. (1982). *Demokrasiye Geçiş 1946- 1950*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Güzel, M. Ş. (1996). *İkinci Dünya Savaşı Boyunca Sermaye ve Emek*.
- Heper, M. (1985). "19. yy'da Osmanlı Bürokrasisi", *TCTA*. C. 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (1997). *Siyasal Tarih 1923- 1950. Türkiye Tarihi IV, Çağdaş Türkiye 1908-1980*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- (1986). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi. C.II*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köprülü, F. (1957). *Demokrat Partinin Kuruluşu. Vatan*. 6 Aralık.
- La Palombara, J. & Weiner, M. (1966). *Political Parties and Political Development*. USA: Princeton University.
- Lewis, B. (1988). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: TTK Basımevi.
- Mardin, Ş. (1986). "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk". *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*. İstanbul: Eczacıbaşı Vakfı Yayınları.
- Milliyet*. (1983). "Refik Koraltan'ın Not Defteri". 16 Mayıs.
- Nalbandian, L. (1963). *The Armenian Revolutionary Movement - fire DevelopmentsofAmienian Political Parties through theNineteenth Century*. Berkeley: University of California Press,
- Özbudun, E. (1977). *Siyasal Partiler*. Ankara: A.U.S.B.F. Yayınları.
- Payaslıoğlu, A. T. (1964). *Siyasi Partner*. Ankara: A.U.S.B.F. Yayınları.
- Rustow, D. A. (1966). "Development of Parties in Turkey", *Political Parties and Political Development*. Cambridge University Press.
- Sertel, Z. (1968). *Hatırladıklarım*, İstanbul.
- Shaw, S. J. & Shaw, E. K. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. C. II. İstanbul: e Yayınları.
- Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*. (1988). İstanbul: İletişim Yayınları. No: 57.
- Sülker, K. (1973). *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Teziç, E. (1976). *100 Soruda Siyasal Partiler*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Tökin, F. H. (1965). *Türk Tarihinde Siyasal Partiler ve Siyasal Düşüncelerin Gelişmesi*. İstanbul: Elif Yayınları.

- Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiye’de Kurulan Siyasi Partiler*. İstanbul: Doğan Kardaş Yayınları.
- Turan, Ş. (2000). *İsmet İnönü*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Uran, H. (1959). *Hatıralarım*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Vatan*. (1945). 2 Ekim.
- Yetkin İ.Ç. (1994). “II.Dünya Savaşı Bitiminde Çok Partili Düzene Geçişte Temeldeki Bozukluk,” *Atatürkçü Bilinç*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 1,C.1.